

Радмило В. Тодосијевић¹

Ђоко Н. Малешевић²

Реиндустријализација – претпоставке и оријентир

Reindustrialization – Assumptions and Landmarks

Резиме

Развој индустрија као оштрије трајности развоја више није могућ на класичан начин? Реиндустријализација као концепт развоја са моделским ириситијом скоро да изневерава. Неки мисле да је индустријализација најперспективнији начин за развој неразвијених земаља. То данас, међутим, иронијувречи неким елементима трајности развоја окренутих ка корпорацијским економијама у којима предузећа имају елемент дискреције по ишћању циљева које постављају. У раду постављамо питање: шта је заправо оживљавање економије и настојимо да идентификујемо дилеме и да процесуирамо одговоре. Све је везано за радикалне промене и технолошке иродоје. Промена је у уједно-ириорционалном односу са степеном сложености ироизвода. Посредством ироизвода предузећа се уклапају у своја ироменљива окружења.

Индустрија индустријализује скоро све обласи људске активности. Она је база научно-техничкој ироиреса. Степен њене снаге одређује ниво концентрације кадра, капацитета и средстава, што је свеио иројство економске науке и иривредне ираксе.

¹ Редовни професор у пензији; todosijevicr@ef.uns.ac.rs

² Редовни професор у пензији

Зашто да се одлучи практичар? Одговор је у макроанализи економске структуре и моћи са оријентирима на дужу временску пројекцију. Евидентно је производно заостајање и развој доминантно услужне привреде кроз деиндустријализацију, што противуречи пожељним стратегијама развоја земаља у транзицији. Производни сектор је жртва, па се остванак чини главном стратегијом.

Кључне речи: економија, систем, индустријализација, технички прогрес, инвестиције, развој.

Summary

Development of the industry as a general development strategy is no longer possible in a classical way? Reindustrialization as a concept of development with model approach almost betrays. Some think that the industrialization is the most promising way for the development of underdeveloped countries. However, today it contradicts some elements of development strategy turned toward the corporate economies in which companies have the element of discretion with regard to the goals they set. In this paper we ask the question: what is the task of reviving the economy and we are trying to identify the dilemmas and to process responses. Everything is related to radical changes and technological breakthroughs. The change is in directly proportional relationship to the degree of complexity of the product. Through their products the companies fit into their changeable environment.

The industry industrializes almost all areas of human activity. It is the basis of scientific and technical progress. The degree of its strength determines the level of concentration of personnel, capacities and resources, which is the holy trinity of economic science and economic practice.

What the practitioner should decide? The answer is in the macro analysis of the economic structure and power with the landmarks for a long-term projection. The lag of production and development of predominantly service economy are evident through deindustrialization, which contradicts desirable development strategies of countries in transition. The manufacturing sector is the victim, so the survival seems to be the main strategy.

Key words: economy, system, industrialization, technical progress, investment, development.

Увод

Код нас постоји проблем и индустријализације и деиндустријализације и пример смо општег феномена назадовања традиционалних индустрија и структуралне неспособности прилично нефлексибилног привредног сектора да се прилагоди једној драматично промењеној светској економији, која своје динамично језгро премешта из сектора у сектор. Стагнирајући сектори су створили незапосленост која није у довољној мери компензирана експанзијом динамичких сектора. Поткопан је легитимитет државе, а са њим и многе друге ствари. Нови тип друштвеног покрета подразумева бављење и питањима развоја и мира и екологије на дужи рок, а не избором политике кратког века и незнатне супстанце. Данас имамо мешавину скоријих структуралних проблема и њихово секуларно пропадање, управо започето неадекватним развојем. Раст, по правилу, мора бити плаћен социо-економским дуализмом, јер неолибералан одговор да се нападне „социјализација” и сужи сектор друштвених служби у комбинацији са монетаристичким мерама, тежи ка повећању социјалних тензија у земљи. Питање незапослености алармантно звучи јер тангира око једне четвртине активног становништва, али докле год остали део становништва може, ако не да побољша, а оно бар да сачува свој стандард живљења, „друштво” ослобођено идеологије једнакости и солидарности неће реаговати. Незапослени су у ствари жртвовани у интересу продужења потрошачког менталитета за један одређени број повлаштених. Произилази да ће се економска политика стварања незапослених наставити, а службама безбедности ће се обезбедити све што се сматра неопходним, ради контролосања излива повремено могућих социјалних немира. Демонстрација класног раскола може се појавити и у географском изразу. Управо због кризе кредибилитета данашњег пројекта.

„Криза” је ствар степена одступања од дефинисаног курса, јер говорити о „друштвеном пројекту” уместо о историјској мисији или програмској оријентацији што је у ствари покушај тражења излаза из кризе. Иза сваког друштвеног пројекта постоји једна утопијска визија, где та навигациона помоћ „друштвеном пројекту” даје његов општи правац. Ми се јављамо као тужан пример многих промашених пројеката, јер имамо губљење вере у друштвене пројекте и ерозију легитимности државе. Потребе за променама су све очигледније, а заокрети у политици који треба да имају карактер промене курса предуслов су економским променама, јер развој се мора анализирати и у политичком контексту. Са тог аспекта уместо концентрације и прогреса, ми имамо разједињеност и назадовање. Одсуство усклађености односа у функционисању унутар државе и са окружењем (државе и регије – партнери), не само да ће спутавати раст и развој конкурентности, него

ће подстицати црну економију, шверц и корупцију. Економска логика неке ситуације не подудара се увек са политичком ситуацијом. У теорији развоја је постојала нека стална склоност ка одвојеном разматрању неких политичких питања од питања која су директно повезана са развојем. То је један од разлога зашто је проблем изненађења, која нам се стално догађају, увек био превиђен. С друге стране, озбиљно имамо ограничење у погледу алтернативних стратегија, чиме се онемогућава адекватни избор.

1. Развој као ex ante оријентација

Главна корито по коме се поток достигнућа науке улива у економију, обогаћујући и квалитетно мењајући производне снаге друштва, јесте систем усмерених научно-техничких и технолошких информација. Потребно је идентификовати водеће организације способне за конструктивно технолошка унапређења и експерименталну производњу, за припрему и увођење иновација и за формирање инжењерске научно-техничке базе. Фабричком сектору науке треба поклонити дужну пажњу, а приватном сектору у експанзији треба обезбедити партиципацију у финансирању и развојне активности. Фабрички сектор најближи је производњи и органски се стапа са њом. Систем професионалног образовања потребно је подићи на виши ниво, а рационализаторство и проналазаштво треба да добију нову афирмацију.

Развојни континуитет се не може заобићи, нити га је могуће остварити кроз нагли скоковит раст и развој, осим у одређеним доменима. Научно-технички прогрес, као одлучујући покретач интензификације и повећање ефективности, саставни је део и претпоставка континуираног развоја. Константно усавршавање технике и технологије и замена застареле технике новом продуктивнијом, важан је правац техничког прогреса у производњи и задатак инвестиционе и развојне политике. Развој производње алатних машина, електротехничке индустрије, микроелектронике, рачунарске технике, апарата и инструмената, целокупне информатичке индустрије је услов усавршавања машина која обухватају технолошке процесе, што ће омогућити комплексну механизацију, аутоматизацију свих фаза производње. Ово напомињемо због чињенице да ниво техничке савремености средстава за производњу по правилу долази до изражаја кроз квалитет и употребна својства производа. Ове две карактеристике, са осталим категоријама маркетинг менаџмента, преобладајуће утичу на ниво конкурентности аутопута. Принципијелно нове технологије ће изазвати крупне фундаменталне промене, јер карактеристике прогресивних технологија су мали број операција, континуитет, мањи утрошци ресурса итд. Стварање материјала

са унапред задатим својствима и то прогресивних, конструкционих, синтетичких, композиционих, суперчистих и других, представљаће имплементацију прогресивних технологија. Хемизација производње постаје важан правац, што претпоставља убрзани развој грана хемијске индустрије. Управо светске прогнозе показују да ће за 5 до 10 година у овој бранши бити скоро 80% нових производа који су нам данас потпуно непознати. Технички развој енергетског комплекса значио би један квалитативни напредак у енергетском билансу и у квалитету производње и снабдевања енергијом. У агроиндустријском комплексу долази до радикалних заокрета због утицаја техничког прогреса, с једне стране, и еколошких стандарда, с друге стране. Јавиће се нове сорте, подстицане индустријским активностима, чије ће карактеристике бити енормно високи приноси и вероватно генетска модификованост. Продуктивност у пољопривреди ће се постепено приближавати индустријској продуктивности, а тада неће бити субвенција.

Данас се, међутим, налазимо у колонијалном положају што се тиче продуктивности не само у примарном, него и у секундарном и терцијарном сектору. Неопходне су реконструкције које ће у основи значити компензацију основних производних фондова на новој техничкој основи, док ће предузећа имати преоријентацију на потпуно и приоритетно коришћење квалитативних фактора економског раста. Приоритет треба дати оним производима и производњама који могу да убрзају техничко-технолошку реконструкцију целокупне привреде чиме би се створила нова конкурентска позиција за домаћи аутпут (Тодосијевић-Лазовић, 2010, стр. 84) Економска филозофија експортне оријентације претпоставља или конкурентску надмоћ, или уклињавање у шупљине привреда других земаља. Највеће ефекте можемо добити кроз комплексне реконструкције и модернизације, кроз ослобођену маркетинг-менаџмент иницијативу уз претпоставку обухватања целокупног технолошког ланца, што ће у основи довести до нових капиталних трошкова који ће пак бити исплативи. Предузећа којима се професионално добро управља ће у континуитету тражити боље начине да систематски организују радикалан иновативни процес (Малешевић, 2014, стр 334).

Други правац који можемо неговати јесте интрапредузетништво, са циљем да се имплементирају нове идеје унутар постојећих предузећа. Могу постојати и индивидуални интрапредузетници али и интрапредузетнички тимови. Комплементарни правац био би експериментисање са новим начинима организовања јединица за фундаментална истраживања. Научна савршеност је кључна филозофија за успех, а реализација резултата претпоставља одређена средства у континуитету, уз претпоставку инвестирања у људе и опрему.

Развојни и иновативни процеси су у функцији јачања конкурентске снаге предузећа и имају за циљ да укажу на правце акција и динамику развоја предузећа. Резултати ових напора манифестују се у програмирању развоја производа, процеса и технологија (Тодосијевић, 2014. стр. 374) Посебно ћемо акцентovati гране и предузећа са динамичким развојем где је научни и технички прогрес интензиван. Ово, због чињенице да расположива укупна сума знања у једној области представља полазну основу иновационог и развојног процеса. За прогнозе развојног процеса и конкурентске позиције производа и технологија и уопште пословног понашања предузећа, неопходно је да се у пул расположивих знања уносе и да стално пристижу нова знања како се садашњи напори, усмерени ка будућности, не би обезвредили у тој будућности.

Покретачка снага развоја, јачања снаге предузећа и иновативних пробоја по правилу се налази у технолошкој промени и то нарочито тамо где постоји растући дисконтинуитет. Некритички смо прихватили виђење других сиромашних земаља које су на одређени начин виделе своје место у међународном систему, што је постало политичка чињеница с којом се и на нас рачунало. Перцепције се мењају, наглашаване ствари се мењају и не постоје брзе конверзије великих размера.

Прихватили смо или смо се вратили ортодоксном начину мишљења. Страх од нове изолације, као психолошки моменат, вероватно је био доминантан и укључивао ризике таквог приступа. Ставови и мишљења могу алтернирати и имати своју интеракцију, али усклађивање виђења може проићи из става да развој може бити убрзан од стране међународног система, али и да је неразвијеност проузрокована тим системом.

Развијене индустријске земље емитују велики број импулса и то две врсте: (а) оне које пружају шансе за бржи и бољи развој него што би иначе било потребно, и (б) оне које представљају препреке развоју и спречавају раст. Разумни људи се могу разилазити око питања нето биланса ових импулса, нпр. да ли „експлоатација” од стране транснационалних компанија изједначава расположивост одређених количина научних, технолошких и организационих знања, или је штета која настаје одливом мозга већа или мања од користи добијене путем стране технолошке помоћи, или да ли доток поклона и зајмова по повлашћеним каматним стопама изравнава везаност због помоћи или бег капитала итд. Занимљиво питање тада није: „да ли земља има користи или губи од своје егзистенције са развијеним земаљама?”, већ: „како можемо да следимо селективну политику која би нам омогућила да извучемо користи из позитивних снага а да се истовремено не изложимо штети непожељних сила? Ако се ствари тако посматрају, тада се поставља питање пројектовања селективних политика за помоћ, трговину,

иностране инвестиције, прелазне компаније, технологију, страно образовање, покретљивост људи и др.

Плодови економског раста као критеријума развојног учинка су изостали. У скорој перспективи они неће „докапнути” до сиромашних. Корективни владини кораци ради редистрибуције су изостали и као да је превладао став да су неједнакости и сиромаштво битни за раст. Раст се код нас концентрисао на уско подручје савремене „урбане индустрије” и показује се да су владе биле неспремне, а и неспособне да користе порезе и јавне службе; да изједначе растуће неједнакости; да спрече концентрацију капитала у рукама малог броја богатих; и да дефинишу нове услове за развој.

Политички услови - етничке тензије, идеолошка антипатија, екстремно тражење ренте или политичка фрагментација, могу поткопати разне врсте институција и развојних политика неопходних за ефикасно управљање иностраним инвестицијама.

Инвестиционе политике имају тенденцију да створе вишак понуде. То не представља проблем у условима проширења домаће тражње и када потрошња држи корак са производњом, али економски пад доводи до вишка капацитета у бројним индустријама.

Економска криза доводи и до повећања забринутости у вези са токовима краткорочног капитала. Зато се поставља питање: да ли треба забранити прилив краткорочног капитала у условима преласка на фиксни курс и за време његовог трајања?

2. Стартне карактеристике и селективна прогноза

Због изостајања домаће акумулације и неспособности финансијског сектора за оживљавање једне привреде у континуитету, раст и развој могу се остварити иностраним директним инвестицијама, будући да су способност мобилизације и лимитираност у располагањима одређеним врстама ресурса, у земљи у стагнацији каква је наша, ограничена. Настојаћемо да објаснимо изворе, узроке и последице иностраних инвестиција. Критерији се крећу од земље до земље, али је преовлађујући став - регионализован, који има најмање три димензије: (а) динамична подела рада као резултат спољне трговине и инвестиција, (б) заједничке институционалне карактеристике неких држава и (ц) регионалне организације. Регионализам носи са собом претпоставку кумулативних и континуираних улагања. При томе индикатор инвестиција у регионалној промени структуре и компаративних предности може бити нагласак на раној, средњој и касној индустрији. Код нас је дошло до смањења концентрације у раним индустријама због смањења нагласка на текстилу, до повећања у средњим индустријама као резултат

раста инвестиција у хемијску индустрију, али је изостао раст инвестиција: а то значи и развој у касној индустрији јер је изостала концентрација инвестиционих напора у машиноградњу, електромашиноградњу и транспортно машинство. Нема улагања инвестиција у тешке метале, долази до померања и потреба и компаративних предности у оквиру укупног производног циклуса, изостаје концентрација у касним индустријама, нарочито у оквиру производње. Због одсуства концентрације изостају и облици производне и пословне сарадње - специјализација, кооперација, стандардизација и типизација. Треба очекивати драматичне промене између раних и касних индустрија. Ране ће доживети оживљавање, а у касним ће нужно доћи до концентрације и до развијања поделе рада.

Стратегија је обавеза комбинације значајних ресурса на начин да се оствари успешна њихова комбинација и изненаде конкуренти што ће кроз резултате довести до постизања позиционих предности, које воде постизању специфичних циљева, са или без настајања директне конкуренције. Стратегија се поставља и реализује у условима динамичких промена и представља примену одабраног начина остваривања циљева под променљивим околностима (Тодосијевић, и др., 1994).

Стратегија развоја предузећа полази од дефинисаних циљева садржаних у политици развоја, у проналажењу оптималних праваца акције за реализацију политике, у одређено време, руководећи се:

1. Системом критерија и приоритета у диспонирању ресурса и концентрацији напора,
2. Тежњом што потпунијег искоришћавања компаративних предности и елиминисању, односно максималном ублажавању утицаја слабих места у функционисању предузећа,
3. Уважавањем промена у конкретним условима, у дато време, као и претпостављеног понашања комплементарних и конкурентних организација.

Мултидимензионалност је потреба за разматрањем сваког аспекта организационе активности и њихових интеракција заједно са три димензије стратегије: ефикасност, диференцијација и време, и то се мора размотрити. Стратегијска оријентација, циљно оријентисана на реиндустријализацију налаже да истражимо основна оруђа која стратешко размишљање користи код детерминације својих циљева, које ресурсе ће користити и како ће их алоцирати у сусрету са циљевима. У том смислу неопходно је да утврдимо старт кроз:

1. **Димензије вредности**, које детерминишу инвестициони повраћај оних организација које могу и које ће предузети инвестиционе и развојне активности;

2. **Филозофију конкуренције** која нас води у креативно осмишљавање комбиновања ангажованих ресурса што укључује победничку стратегију и
3. **Принципе конкуренције** који нас снабдевају са листом елемената које требамо размотрити у алокацији специфичних ресурса који померају стратегију од намере до акције и са начином да тестирамо нашу стратешку снагу кад смо спремни да је ставимо у дејство.

Сви потези развојног карактера који чине промену по правилу су део осмишљене стратегије. Економија једне земље мора имати визију, мора имати стратегију водиљу. Разумевање простора и времена, незаобилазна је претпоставка за стратешко новооријентисање многих предузећа. До данас је, очигледно, сваки историјски стадиј био само пролазно стање ма колико се оно савременицима чинило трајним, пожељним и вредним да то стање бране. Нема опипљивих доказа за то да ће данашње структуре бити трајније од свих ранијих.

За разлику од природних система које посматрамо као настале и израсле спонтаним редоследом, друштвене организације егзистирају као направљен, конструисан ред. Ово схватање је нарочито изражено у вези са предузећем које се сматра ефикасном и сврсисходном творевином и чије се уобличавање и вођење стога чини заснованим искључиво у сврсисходно рационалном, на циљ оријентисаном делању (Stacey, 1997, р. 52). Мала и средња предузећа су резултати рационалног понашања доносиоца одлука.

У прилог релевантности једне еволуционарне перспективе истичемо, да зато што морамо стално живети са структурним променама и јер при томе руковођење предузећем игра посве одлучујућу улогу, чини се важним да руководећи људи постану свесни својих садашњих и будућих акција у оквиру једног социокултурног еволуционог процеса који се креће у једном непознатом правцу, са непознатим исходом. Теорија еволуције је пре свега испитивање механизма еволуције, оних принципа деловања који су произвели оне облике живота који нас сваки час зачуђују и који су тако сврсисходно прилагођени свом окружењу. Заступамо овај став, јер скоковити раст и развој у друштвеним системима „hard end fast lines” једноставно није могућ. Еволуционарни даљњи развој системски оријентисане науке о руковођењу полази од погледа да су и предузеће и његово окружење подвргнути сличним процесима развоја и принципима деловања какве можемо утврдити у природној еволуцији. У средишту стоји схватање да је предузеће заједно са својим контекстом деловања један самоорганизирајући систем који се само у ограниченом обиму може уобличити и управљати свесним и планираним захватима (Малешевић и Старчевић, 2010. стр. 54). Ово схватање је у далеко највећем делу у контрадикцији са владајућим схватањима

у науци и пракси. Али то зацело још није довољан разлог да се то схватање паушално одбије.

3. Стратегија као утемељење развоја

Стратегија предузећа увек започиње тражењем одговора на питање: шта се догађа у окружењу, посебно на тржишту и настоји да истражи везе између догађаја и интерног дешавања у тражењу извора корективних акција. Суштину чини тимско учење, јер ни једна особа нити служба не поседује све информације за добитну синтезу. То је интеракција између функција, не само оно што иде са сваком од њих, већ детерминише успех целог предузећа (Малешевић и Старчевић, 2010. стр. 24). И што боље функционише свака функција то је процес приближавања успеху целине већи. Целина никад није оптимална ако одвојено оптимизирамо сваки њен део. Ова два става су полазна основа потенцијалним изазовима реиндустријализације.

Могли бисмо рећи да наступа конкуренција у реалном времену и дигитални дарвинизам, по коме нису најјачи они који тренутно владају, већ они који се најбрже мењају. Производ се све више диференцира на дигитални и физички. Руши се простор и афирмише време. Вредност се ствара креирањем и синтетизовањем информација. Наступају *On-line* компаније и *Off-line* предузећа. Дефинише се стратегија за интернет, нарочито за хардвер и софтвер.

Први задатак „саветника” који су као претходнице долазили из „развијеног” света у земље „послушнике” чије су се економије распадале, био је уништавање акумулације и елиминисање могућности саморепродуковања, што је била основна карактеристика предузећа на овим просторима док није „догалопирала транзиција”. Резултат тога је презадуживање, даље обезвређивање, престанак рада, стечај, банкрот и продаја у бесцење. Нису пропала предузећа!? Уништен је њихов бизнис – њихова будућност, чему су значајно погодовале и некритичке преузете методологије вредновања које су познавале само обезвређену фиксну активу и задуженост. Најважније је било обезвредити фирму и продати је у бесцење. Улога инвестиција као компоненте агрегатне тражње и као додатак фонду капитала везује се за предузеће а не за грану.

У питању је временска путања раста предузећа, а не гране, како неки погрешно третирају М. Портера који се пре пет година у Давосу и сам одрекао својих ставова о развоју грана. У грани влада конкуренција. Дефинисати приоритете значило би продубљивање неравнотеже, јер би приоритети напредовали бржим темпом и интензитетом, док би неприоритетни сектори били суочени са назадовањем. Ништа тако осетљиве сензоре нема као ка-

питал. Непогрешиво иде тамо где може да се увећа, али није занемарљиво да ли узрокује нове неравнотеже. Тада интервенише држава и доказује да су тржиште и медији, свуда у свету, слободни само онолико колико им се дозволи.

4. (Ре)индустријализација – ex post носталгија или ex ante перспектива?

Да ли су наше економије - привреде требале да поставе баријере између себе и деструктивног упада трговине, технологије, транснационалних компанија и образовних и идеолошких утицаја и на тај начин да теже ка „откачињању” или „отцепљењу”, ка кидању једне бамбусове или сиротињске завесе, што би можда довело до издвајања из рецептуре богатих и одвело нас у изолацију од међународних система, или смо на други начин били кратковиди!? Ма нико нас ништа није питао, а свему је погодовао нерешени статус имовине – својине.

Акумулација се ствара на одређеним територијама, и често се јавља екстремна тежња локалполитичара, по правилу економски неписмених, да се на тим истим територијама и користи, чак иако то коришћење није онолико рационално колико би било на некој другој територији. Зато је уклањање територијалних препрека циркулацији средстава, у ствари, предуслов за стварање финансијског тржишта уопште и одлучивања о инвестицијама.

а) Зашто није могућа (ре)индустријализација?

Због спорости обрта капитала? Због везивања значајних извора за инвестирање на дужу временску пројекцију? Због немогућности адекватне антиципације техничког прогреса? Због опасности од превременог обезвређивања у техничко технолошком смислу! Јер, концепција инвестирања у индустрију захтева уважавање доминантних решења на нивоу светских техничко-технолошких достигнућа, како не би дошло до обезвређивања основне технолошке опреме пре периода у коме је могуће извести репродукцију. Доказ: за термоцентарлу је потребно 32 месеца, за хемијску фабрику 5 година, за електрану на гас 2 године, за прерађивачке индустријске капацитете који почивају на репродуцирајућим сировинама пољопривредног порекла од 1 до 3,5 године, итд. Животни век продукције данас износи од 5 до 7 године, а у научним индустријама, младим гранама од 10 месеци до 3 године, док у информатичким технологијама на сваких 18 месеци долази до обезвређивања по основу деловања научно-техничког прогреса. Због овога, али и из других разлога, економисти и владе земаља у развоју постале су опрезније у свом ставу о видљивим бенефицијама стратегије (ре)индустри-

јализације. Руска академија наука редефинише улогу државе у економском развоју, док САД ту улогу никада нису ни напуштале.

Трошкови (ре)индустријализације су веома високи, а ефекти ће доћи са знатним временским заостајањем. Због ове чињенице ефективне стопе заштите биће веома високе, све докле док домаћа индустрија не постане конкурентна са увозом. Тада бисмо се сукобили са доктрином Европске уније. Србија, али и друге мале веома сиромашне земље, суочаваће се са великим проблемима у успостављању индустрија које су способне да опстану, зато што су њихова тржишта исувише мала у односу на формирање размера оптималне величине стартног – економски рационалног капацитета. Прети нам опасност од сателизације.

У креирању и спровођењу стратегије, тзв. економије у транзицији имају много баријера: одсуство концентрације напора; неразумевање природе промена; високи ниво техничко-техничке застарелости; структурна неусклађеност; привредна неравнотежа; изолационизам; инвестициона неспособност; непостојање селективног приступа у трансферу технологије; низак ниво конкурентског наступа; неадекватно дефинисање своје позиције у међународном окружењу; одсуство контроле; доминантност циљева економије; многе нерегуларности у функционисању привреде и државе; политички наступи без покрића; повећана неизвесност од будућности и томе слично, што ће у сваком случају бити важни чиниоци код дефинисања будућих стратегијских опција и за предузећа и за привреду као целину и за државу. Због неспособности адекватног разумевања садашњих и долазећих ситуација, суочавамо се са проблемима комплексности и хаоса.

δ) Шта је могуће?

Могуће су реконструкције великих техничких система са нагласком на специјализацији и унапред претпостављеној кооперацији. Могуће су рационализације постојећих индустријских капацитета и њихова ревитализација. Могуће су модернизације у односу на техничко-технолошка достигнућа и понашање конкуренције. Могуће је на различите начине иновативно деловати у односу на постојеће. Могуће су нове мере економске политике и нова политика регионалног развоја (Тодосијевић-Лазовић, 2010. стр. 15.) Могућа је идентификација компаративних предности у располагању појединим врстама ресурса и у способности диспонирања напора, који заједно кореспондирају са структуром, квалитетом и циљевима стратегије развоја. Потребна нам је индустрија без локацијске детерминисаности. Потребан је нови приступ локацији по коме се развој капацитета остварује у центрима који обилују радном снагом, у центрима који обилују сировинама, у центрима потрошње и у комуникационим центрима. Овакав приступ опредељује будући аспект целовитог развоја и тежи оптималној дисперзи-

ји развојних индустријских и пратећих услужних капацитета. То, између осталог, претпоставља и укупни урбани и демографски развој. Централни проблеми економије будућности идентификовани су и усмерени на следећа подручја: изналажење нових јефтинијих извора енергије; изналажење нових јефтинијих извора сировина и производња средстава за рад на високом нивоу производне и економске ефикасности.

Филозофија развоја експортних и антиимпортних грана и групација захтева дужу временску перспективу, али се тржиште и одсуство конкурентности јављају као ограничавајући фактори. Тешко ћемо стратегијом развоја, у међународној подели рада, доћи до самосталног финалног производа високог степена сложености израде и конкурентске доминантности (Тодосијевић, 2010, стр. 604-633)

Степен сложености производа и технологија његове израде, претпоставка су развоја облика производне и пословне сарадње. Развојем специјализације, која нужно претпоставља кооперацију могуће је остварити подизање нивоа технолоичности, а то значи и равноправније учешће и равноправнију сарадњу у међународним економским односима и у процесу заштите и афирмације домаће продукције. Развој капацитета процесне технологије са доминантним нивоом техничке савремености, нарочито оних који почивају на репродуцирајућим сировинама пољопривредног порекла, где је процес обезвређивања а и конкурентног трајања дужи, могуће је започети нову селекцију инвестиција као највећи облик штедње и сходно законитостима кретања капитала, обезбедити његову дисперзију у друге секторе друштвене привреде. Нова макроекономија фокусирана је на економију понуде и пензионише и неолиберализам и кејнзијанизам. Зато је потребна реакција пре чињенице и зато су потребни нови људи.

ц) Индустријска агломерација

Ради се о просторној концентрацији индустријских предузећа, њихових производних објеката насталих под утицајем деловања „друштвено економских чинилаца”, који по правилу усмеравају локацију у непосредној близини урбане агломерације. Релативно и апсолутно ниска стартна индустријска позиција и индустријска култура у комбинацији са компаративним предностима у располагању појединим врстама ресурса и сагледане перспективне куповно способне тражње, одредиће будућу политику и стратегију (ре)индустријализације. **Гранска компонента у изразито израженим конкурентским условима са нагласком на квалитету и употребним својствима производа, повлачи се под притиском корпорација и појединачно јаким предузећа и изазива продубљивање неравнотеже.** Да ли је потребна реакција државе, или се суочити са несташницама и вакумима у функционисању тржишта или се суочити са доминацијом увозничких лобија?

Концепт привредне политике којој је циљ развој привредних грана с високим степеном продуктивности и конкурентске предности, нужно претпоставља постојање нивоа достигнутог индустријског развоја, због чињенице, како смо навели, да индустрија све више индустријализује и остале привредне делатности.

С тим у вези, не поставља се питање: индустрија да или не? Да ли индустрија као вид уклињавања у привреду високоиндустријских економије (експортна оријентација са нивоом довољности задовољавања домаћих потреба), или индустрија антиимпортног карактера са ризиком одсуства задовољавајућег нивоа ефикасности и нивоима затворености? Нагласак би у суштини требао бити на развоју различитих облика производне и пословне сарадње под условима равноправних односа. Продуктивност је у суштини мера и изазов и за сарадњу на плану инвестиција и техничко-технолошких унапређења.

Потребна нам је индустрија масовне, ланчане и аутоматизоване производње (Нах, 1985, рр. 16-22). Са повећавањем нивоа технолоичности (од појединачне, преко серијске, до масовне процесне индустрије) смањује се еластичност капацитета, али, исто тако, са повећавањем степена масовности израде и нивоа техничке савремености опада потреба за високостручном радном снагом. Наступају производни процеси који се одвијају по унапред задатом софтверу.

Међутим, развој других комплементарних грана производње, носи са собом претпоставку њиховог интензивирања, по ритму развоја индустрије, што је услов адекватне продуктивности у ширем контексту.

Основу за експанзију инвестиција чини потреба да се попуни празнина за изворима инвестиционих улагања. Значајним се показују индикатори замењујуће компаративне предности и регионалне међузависности и они представљају путоказ за изворе инвестиционих средстава.

5. Димензије вредности и одлучивања на основу варијабли индустријске атрактивности

Квалитативна димензија индустријске производње која почива на преради сировина минералног, фосилног, биљног, животињског или синтетичког порекла различитог степена прераде и израде, претпоставља високи ниво техничке савремености (Куколеча, 1986, стр. 483). У том смислу, истичемо неке претпоставке које кроз стандардизацију треба да обезбеде задовољавајући ниво конкурентности (Малешевић, 2013, стр. 76-82). То би било следеће: високи ниво техничке опремљености и технолошка доминантност; висока техничка подела рада; издиференцирани видови серијске, ланчане,

масовне и аутоматизоване производње; одвојена техничка припрема (конструкција производа, разрада технолошког процеса, оперативна припрема производње) од технолошког процеса; репетитивност технолошких процеса; техничка прецизност производње која обезбеђује заменљивост производа и делова; широке могућности специјализације, кооперације и копродукције; развој великих организација, њихових делова и других сложених производно пословних система.

Напред наведене претпоставке упућују на акционарску вредност. Сврха овог оруђа јесте да усади у наше мишљење карактеристике посла који воде до стварања вредности за акционара, тако да наша свакодневица, као и наша дугорочност доношења одлуке, константно захтева адекватно реаговање и испуњење задатака. Емпиријски резултати, не само теоретски, нашли су три сета карактеристика која воде до супериорног стварања акционарске вредности (Drexl, с.а., стр. 54-58).

1. Индустријске атрактивности обезбеђују основу за предвиђање просечног повраћаја у индустрији и њихов ризик.
2. Конкурентско позиционирање обезбеђује основу за предвиђање.
3. Коришћење ресурса обезбеђује став колико добро ће дата компанија да преведе потенцијални профит дефинисан са прве две димензије у стварни инвестициони повраћај. Огледа се у начину да су ресурси стварно искоришћени и процењује се како ће се то вратити у будућем току новца.

Да резимирамо димензије вредности (Davidson, 1995, pp. 231-240.) Прва димензија индустријске атрактивности поставља нам границе рентабилности које су могуће и описује нам односе у којем је конкуренција заузела своје место. Друга, конкурентско позиционирање, дефинише елементе који траже „снажније стратешке позиције”, што је у првом реду циљ који треба достићи главном стратегијом. Треће, коришћење ресурса, трасира кључне односе између начина на који су коришћени и упућује на профитабилност. Ове димензије вредности помогле су нам да одредимо три критична питања: који делови тржишта партиципирају, које позиције тражити у тим подручјима и који образац коришћења ресурса треба установити? То је веза која обезбеђује веома моћно средство за разумевање снага која воде и утичу на компанијску рентабилност и отуда већина тежњи за увид у акције како би се она могла побољшати. Стога проспективни поглед на индустријски развој намеће нам потребу идентификовања кључних варијабли које би биле у функцији пословног успеха. То су пре свега: стопа раста; број конкурената; број потрошача; значај производа за купца; број снабдевача; регулатива; снага истраживања и развоја (И&Р као проценат од продаје; цикличност (не сезона); крива искуствених ефеката (способност да се врати

знање кроз ниже трошкове) и маркетинг снага (тј. маркетинг трошкови као проценти од продаје). Ове варијабле садрже главне карактеристике које су изведене емпиријски у корелацији са општом рентабилношћу и токовима новца. Седам варијабли сусрећемо код Портеровог конкурентског модела (Porter, 1980, р.4). Број конкурената (ривалство између постојећих предузећа) значај производа, број купаца (преговарачка моћ купаца), број снабдевача (преговарачка моћ снабдевача), снага И&Р, крива искуствених ефеката и снага маркетинга (потенцијални нови улази, потенцијални супститути). Конкурентска снага јавља се као примарна детерминанта повраћаја. Остале три варијабле - раст, регулатива и цикличност - показују да имају значајан утицај на рентабилност.

У процесима одлучивања, конкурентска позиција нам диктира следеће варијабле које треба размотрити: (Davidson, 1995, pp. 231-240). тржишни удео; тржишни ранг; имиџ квалитета; снага новог производа; ширина производње; трошкова позиција; интеграција продаје и дистрибуције.

Ове варијабле нам помажу да разумемо како боље или лошије може компанија да има потенцијал у извођењу компарације са својим конкурентима, дајући релативну позицију у односу на њих. Првих шест варијабли односе се на прве две димензије стратегије - ефикасност и дистрибуција, што је основа за конкурентски успех где имамо виши и сигурнији повраћај него конкуренција у датом времену. Односи се на то да компанија вероватно има бољу позицију релативних трошкова и/или супериорну продајну цену него њени конкуренти, отуда већи повраћаји. Седма варијабла се односи на близину тржишта, јер то доводи до позитивне корелације са високом рентабилношћу - због веће осетљивости према потребама потрошача и одсуства посредника у извлачењу профита.

Трећа димензија вредности је коришћење средстава где смо идентификовали следеће варијабле: додаци за запослене; организација синдиката (или крутост радне снаге; искоришћење капацитета; додатак за опште трошкове; вертикална интеграција; радни капитал; фиксна улагања и дугорочне обавезе.

Ове димензије детерминишу начин како добро се потенцијал прве две може повратно реализовати. Свака је поново била укључена не само због теоретских разлога већ и емпиријских који су показали корелацију са стварним успехом и рентабилност. Било како било, ово нису једноставни односи код којих једна више од других варијабли утичу на рентабилност. Испада да је могуће отићи „предалеко” и да где год је „нормална” влада, тамо су и очекивања. У суштини смо представили „систем” карактера модерног бизниса који захтева у процесима реиндустријализације управљање функционалном одељенском и дивизијском интеракцијом ако се потен-

цијал индустријске атрактивности и снага конкурентног позиционирања може вратити потпуно у стварност и рентабилност (Тодосијевић, 2010, стр. 187-189). Претходни ставови указују на чињеницу да историја конкуренције показује да је она кључ креативне стратешке вредности.

У редоследу догађаја, на пословну стратегију као модерну менаџмент дисциплину која је праћена супериорном продајном ценом кроз диференцијацију, која је у повратку праћена са бржим временом одговора и краћим развојем циклуса новог производа на конкуренцији заснованој на времену утичу многобројни фактори. Мото олимпијаде каже нам све: „Бржи - виши - снажнији”. Истичемо, бизнис је такмичење за златну медаљу, а не покушај да се обори светски рекорд (Davidson, 1995, pp. 231-240). Најбољи у послу примају највише признања, не зато што су добри, већ зато што побеђују своје противнике онда кад је то важно, као што је то у свакој другој сфери друштвеног такмичења. Наиме полазимо од чињенице да су:

1. **Концентрација капацитета**, концентрација ресурса и позитивна концентрација и селекција кадра су свето тројство економске науке.
2. **Да је селекција инвестиција највећи могући вид штедње** који ствара услове за продуктивно запошљавање незапослене радне снаге.
3. **Заштита сопствених произвођача** је основна премиса и филозофија мале земље са недефинисаним друштвено-политичким и економским системом. То је услов опстанка и потенцијалног трајања.
4. **Селекција стратегија** које почивају на компаративним предностима у располагању одређеним врстама ресурса и то са аспекта могућности концентрације напора у функцији њених реализација.
5. Генералне и парцијалне стратегије неопходно је да буду у кореспондентном односу са матрицом вредности.
6. **Матрица вредности** подлеже непрекидно променама, што подразумева процес непрекидног прилагођавања и активног повратног деловања на релацији стратегије – матрица вредности.
7. Селу дати статус урбане средине, а то значи право на развој.
8. Пољопривреда као база индустријске производње али и као основа текуће потрошње захтева дефинисање новог модела привређивања и треба да је у функцији: прво: реafirмације свих оних вредности које из ње долазе и друго: јер се показује да је она окосница дугорочног одрживог развоја. Земљишна политика и својински односи захтевају суштинска редефинисања.
9. Искористићеност ресурса у пре и постехнолошким фазама, потребно је да анализирамо и оцењујемо из позиције материјалних инпута и токова аутопута, али и кроз однос вредности опреме према повећању продуктивности.

10. Полазећи од инпута које захтевају одређене технологије, очекивани аутпути треба да буду функција нивоа техничке савремености, квалитета ресурса и упослености техничког и нетехничког особља.
11. Ефикасност и рентабилност на нивоу предузећа, те ефикасност претпоставке су стварања, повећања и очувања конкурентске позиције – трајања.

У складу с претходним, питање које се поставља могло би да гласи: да ли поћи од међународне хармоније интереса и позитивних игара збира ка већем нагласку на стварном или потенцијалном конфликту и нултој игри збира. Одговор је у кооперацији насупрот конфронтацији.

Нагласак на супституцији индустријског увоза а затим на препорукама да се подстакне индустријски извоз, може да доведе до разочараности, јер раст који би се постигао индустријским извозом и ново окретање ка рестрикцијама примарног извоза, показале се само као илустрација. Други помодни циклуси могу бити прелазак са инвестирања у физичком капиталу на инвестирање у формално образовање и окретање ка неформалном образовању и мотивацији; са нагласком на расту аутпута на калкулације друштвених трошкова. Дилеме могу настати између песимизма и еуфорије, између пољопривреде и индустрије, технике великих наспрам малих размера, формалан наспрам „неформалног” сектора, погоршања наспрам побољшања услова трговања, материјални насупрот социјалним циљевима, раст наспрам окружења, технички наспрам друштвеним лимитима раста. Ради се о широкој лепези виђења око наизменичних страна клатна. Потребна је нова филозофија управљања, подстицаји политике и институционализација без ограничења када су у питању позитивне промене. Идеја, иницијатива, иновативности и креативности никада доста. Потребна нам је како археологија, тако и генеологија промена и реформи. Спровести предузеће или привреду кроз динамику промена и при том остати у прогресу и издећи регрес је и знање и вештина. Нажалост, нама се регресивна стања дешавају у континуитету и као да су програмирана. Дисконтинуитети се увећавају и продуковање кризе се наставља. Реаговање ће бити увек успешније, креативније уколико мање зависимо од унапред припремљених модела и привидно снажних метафора. Оживљавање привреде је феномен који се не може ограничити искључиво на „бихејвиоралне” аспекте менаџмента. Потребно је сагледати перспективу која може спојити бихејвиорално са економским, одлучивање на историјским основама са оним оријентисаним на будућност и политичке са друштвеним и економским факторима промена. Сукоб умећа и контекста може имати далекосежне последице. Оживљавање рада предузећа налази се у институционалним његовим карактеристикама као што су контекст, структура, култура, технологија, квалитет аутпута и

др. (Тодосијевић-Лазовић, 2010. стр. 57-83). Организациони концепт избацује визију као торпедо. Кључ за стратешке промене налази се у чињеници да се схвати контекст како би се предвидео вероватан исход било које предузете акције. Систем тада дозвољава да се догоди промена, јер су могуће варијације и експериментисања.

Шта је задатак оживљавања привреде? Усклађивање структуре!? Планирање стратегије? Реконструкције, ревитализација, модернизација и која све не реоријентација!? Иновативност и креативност у производима и услугама? Да ли ће асортиман производа и услуга карактерисати оно што је било пре?

Примарни циљ ће се показати у повећању ефикасности. Макроконтекст је код нас веома несигуран, зато су потребне и идеолошке промене. „Ефикасна” предузећа показаће се само као чињеница да се она добро носе са тренутним нивоом несигурности у средини у којој раде. Код нас ће се промене догодити сагласно променама које се одигравају у свету. Услужни сектор ће расти чак и од 28% до 33%, док ће производна предузећа имати назадовање, стагнацију и тек после периода времена у коме се реализују инвестиције од шест месеци до једне године, може се очекивати раст по стопи од 1% до 6,5%, зависно од врсте улагања. Сада је евидентно производно заостајање и развој доминантно услужне привреде. Ако макропромене значе заокрет: да производну привреду треба да замени услужна, тада ће се и стратегије оживљавања и развоја битно разликовати. Производни сектор је жртва, па се опстанак чини главном стратегијом. У процесима реструктурирања и оживљавања потребно је водити рачуна о равнотежи између производних и услужних фирми.

Оживљавање је могуће спровести и по моделу „летећих гусака” где би земља добила „софистициране производе из напредних економија које пребацују своју пажњу на још напредније производе.” Овде је претпоставка - квалитет људских ресурса (Тодосијевић и др. 1996. стр. 196-204). Постоји тренд кретања ка нестручној радно-интензивној производњи, где би резултат био пораст хоризонталне поделе рада и поделе рада у оквиру фирме. Инвестиције ће установити и вертикалан тип хоризонталне трговине, што ће укључивати размену добара унутар сличних инвестиција на различитим стадијима производње (Mintzberg, Quin, 1995, pp. 15-23)

Важност хоризонталне поделе рада нарочито може бити изражена у индустрији челика и текстилној индустрији. Усмеравање инвестиција у регионе довешће до таласа миграција радне снаге кроз те регионе. Са променом структуре инвестиција, долазиће до померања запослености из сектора у сектор. Пресељења ће бити ка технолошки вишим областима, а недостатак радне снаге осетиће се у грађевинарству, базичној индустрији и комунал-

ним делатностима. Оваква кретања довешће до побољшања продуктивно-сти кроз техничке иновације и друге врсте креација (Милисављевић, 1995).

Закључак

Иностране инвестиције претпостављају и промоцију друштвено-државне и приватно-секторске сарадње.

Креирање институција усмерених на развојне циљеве, уствари, треба да идентификује подручја подршке иностраних инвеститора. Нама је у овом тренутку нужна подршка за металопрерађивачки и машинско-индустријски развојни сектор, али и за електромашиноградњу, једноставније речено функционална подршка би требала бити дистрибуирана кроз такве организације, а не кроз владе.

Мишљења смо да ће утицај наше привреде на иностране инвестиционе токове и користи одразити се кроз три главна типа политике: 1. својинска права; 2. макроекономска структура и главна развојна стратегија и 3. специфична структура по фирмама и секторима.

Варијације у својинским правима мало рачунају на различиту националну способност управљања иностраним инвестицијама у односу на промене у владама и политикама које се обично сведе под термин „макрополитички ризик”.

Због чињенице да се суочавамо са недостатком средстава за даљи развој, произилази да нам је потребан прилив капитала из развијених земаља. Иностране директне инвестиције можда нису најбољи начин за добијање страног капитала, али је то несумњиво једна од бољих опција које су на располагању, јер иностране директне инвестиције у форми нових инвестиција воде директно до инвестиција капитала и новог запошљавања. Са друге стране, улазак продуктивнијих страних фирми може лако да има преливајући ефекат који повећава технолошки ниво локалних фирми. Исто тако иностране директне инвестиције се разликују од званичне помоћи у развоју и различитих зајмова, јер дозвољавају тржишним механизмима да функционишу због чега представљају ефикасан облик инвестиција.

Рачунамо ли на стратегије реиндустријализације, тада треба да знамо да режими иностраних инвестиција земаља домаћина варирају када је у питању пажња према факторима који се односе на мере отворености према иностраним инвестицијама и селективности у вези са њима. Отвореност указује на коришћење учешћа локалног власништва, репатријацијама профита, пореским олакшицама, контролу спољнотрговинске размене итд. Селективност се односи на специфичне индустријске рестрикције страних

послова, захтеве перформанси у вези локалног садржаја, извоза, обуке, локалне размене и трансфера технологије.

Фактори који би били неопходни за ефективно управљање иностраним инвестицијама у процесима реиндустријализације могли би бити: политички консензус у вези са уделима друштвеног и приватног сектора, у користи од иностраних инвестиција, отворени информациони канали између државе и бизниса, јасне везе између инвестиционе политике, са уопште развојном политиком и постојање издвојених агенција за посматрање економских промена.

Литература

- Davidson, M. (1995). *The Transformation of Management*. Macmilan Business Drexl, A. (s.a.). Heuristische Planung des Investitionsprogramms. U *WiSt - Wirtschaftswissenschaftliches Studium*, 18.
- Нах, Н. (1985). *Investitionstheorie*. Wien: Wurzburg.
- Kukoleča, S. (1986). *Organizaciono – poslovni leksikon*. Beograd: Rad.
- Malešević, Đ. i Starčević, V. (2010). *Poslovna analiza*. Bijeljina: Fakultet poslovne ekonomije.
- Malešević, Đ. (2014). Izazovi tretmana poslovne analize u procesu upravljanja kompanijama. U *18 međunarodni kongres Saveza računovođa i revizora Republike Srpske*. Banja Vrućica.
- Malešević, Đ. (2013). Strateška analiza konkurentске способности предузећа. *Računovodstvo*, 11-12.
- Mintzberg, H. & Quin, J. (1995). *The Strategy Process*. New York: Printice-Hall.
- Milislavljević, M. (1995). *Menadžment u funkciji inovacija*. Beograd: Univerzitet.
- Porter, M. (1980). *Competitive Strategy*. New York: The Free Press.
- Stacey, D.R. (1997). *Strateški menadžment i organizacijsko dinamička analiza*. Zagreb: Mate
- Todosijević-Lazović, S. (2010). *Novi proizvodni programi, rast proizvodne способности i ekonomska efikasnost предузећа: doktorska disertacija*. Subotica: Ekonomski fakultet.
- Todosijević, R. (2014). Procena investicionih performansi. U *Međunarodni kongres Saveza računovođa i revizora Republike Srpske*. Banja Vrućica.
- Todosijević, R. (2010). *Strategijski menadžment*. Tom I. Subotica: Ekonomski fakultet.
- Todosijević, R. (1996). *Promenama do uspešnog предузећа*. Novi Sad: Prometej.
- Todosijević, R. (1994). *Menadžment*. Subotica: Ekonomski fakultet.
- Todosijević, R. (1986). *Prognostika*. Beograd: Savremena administracija.